

Жалпы тіл білімі

XIX ғ. 70-90 жж. Жас
грамматистер

XX ғ. Құрылымдық лингвистика

ЖАС ГРАММАТИСТЕР (1870-1890) БАҒЫТЫ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ АЛҒЫШАРТТАРЫ

Ф.М. Березин

ХІХ ғасырдың 70-ші жылдары мен ХХ ғасырдың 20-шы жылдарында салыстырмалы-тарихи тіл білімі және лингвистикалық компаративизм даму нәтижесінде күрделі методологиялық аппарат пен күрделі тәжірибе техникасымен сипатталды.

В. Гумбольдттың тілдің глоттогониялық құрылысын тірілте алмауы; А.Шлейхердің ата тілді дәріптеуі, яғни тіл теориясын абстрактілеу және философиялау лингвистиканың практикалық міндеттерін шеше алмады

Тілді материалдық, дыбыстық, формалық деректер тұрғысынан зерттеуді қажет етті

Жас грамматистер

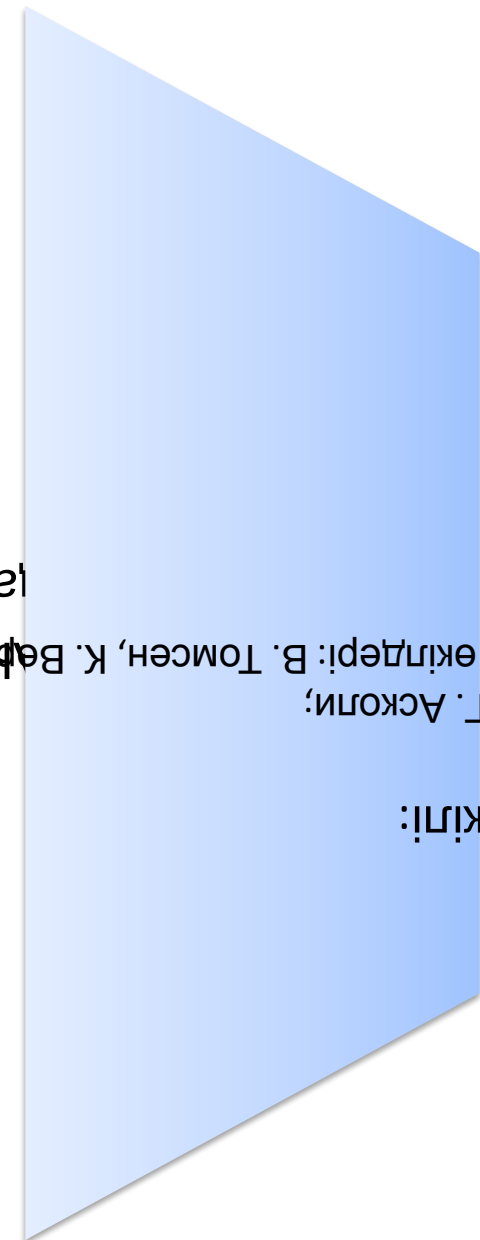
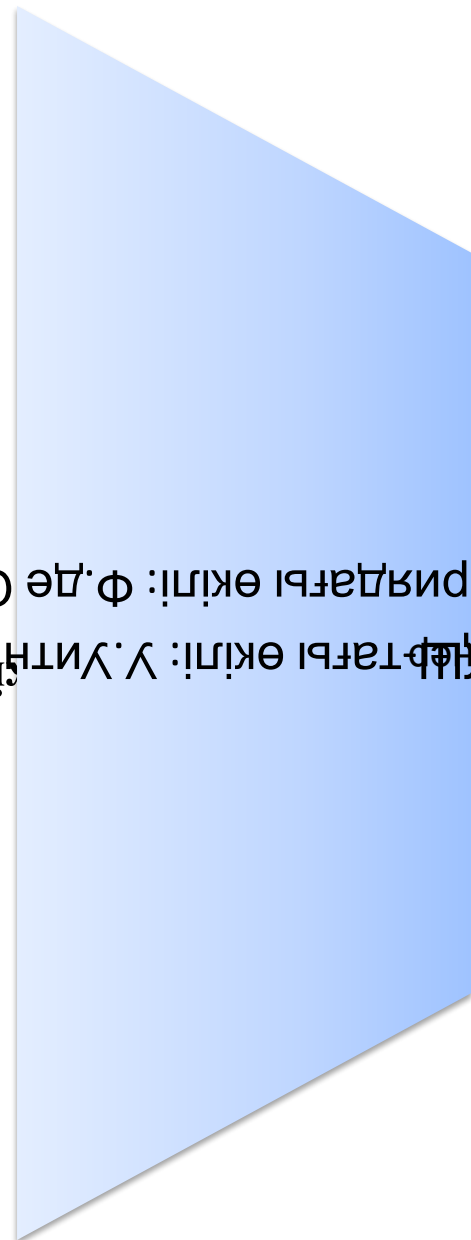
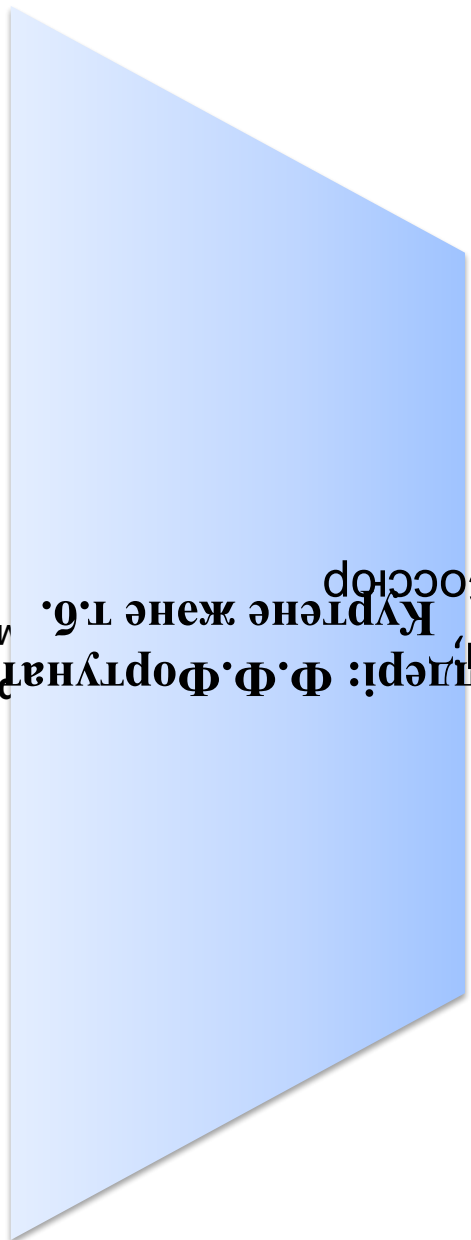
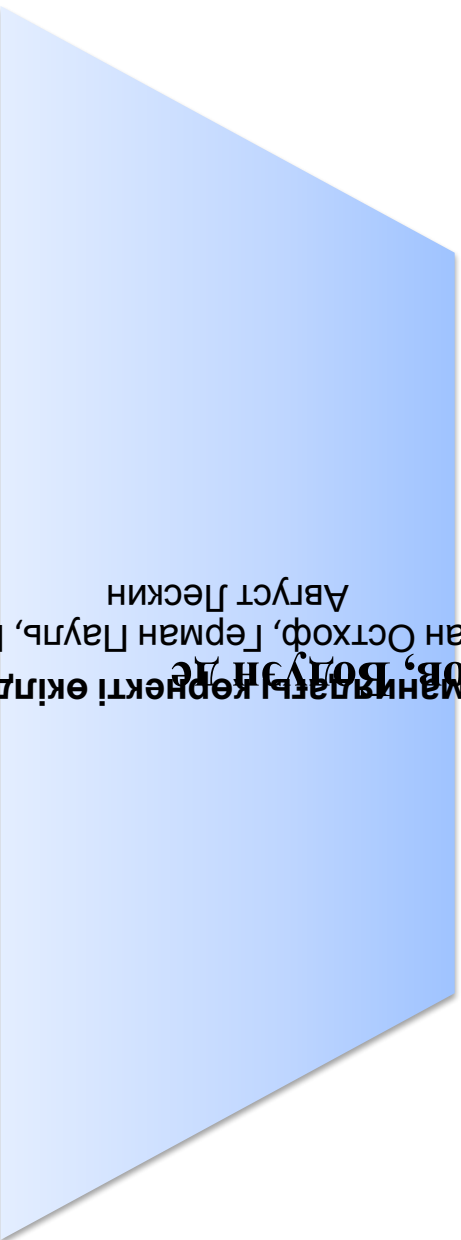
Германия, бірінші жас грамматистер мектебі (немесе “Лейпциг тіл білімі”) қалыптасқан Лейпциг университеті

**“Жас
грамматистер”
аталуының
себептері**

**Салыстырмалы-тарихи ТБ тур.:
“Жорамалға толы қапырық
шеберханада үнді-еуропалық ата тілді
мүсіндеушілерді тастап, жаңа жол
іздейміз” деген асығыс пікірлеріне
орай Царнке атады**

**Алғашқы еңбектері жарық
көргенде, олардың жасы 30-ға
жетпеген еді**

Жас грамматистер

Маниядағы көрнекті өкілдері:
Ман Остхоф, Герман Пауль,
Август Лескин

Күртене және т.б.
Күртене және т.б.

Күртене және т.б.
Күртене және т.б.

Күртене және т.б.
Күртене және т.б.

Күртене және т.б.

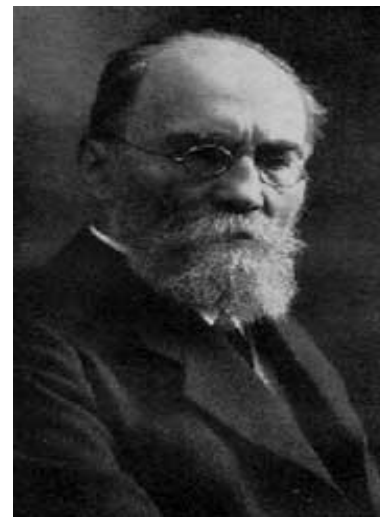
Жас грамматистер

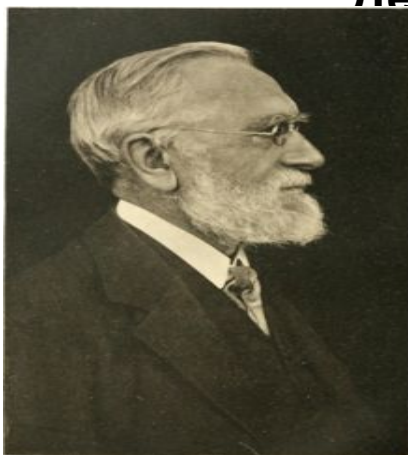
**Герман
Пауль**

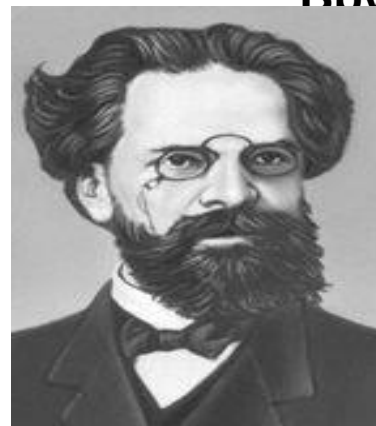
**Бертольд
Лельбрюк**

**Карл
Бругман**

**Август
Лескин**

**Вильгельм Штрайтберг,
жалғ.**

К.Бругман
Г.
Остхоф

“Үндіеуропа тілдері жөніндегі морфологиялық зерттеулер” (1878) деген жинақтың I томына жазған алғысөздерін жас гр-ң манифесі д. а.

Г.Пауль

«Тіл тарихының принциптері» (1880) деген еңбегі жас гр-р көзқарастарының теориялық негіздемесі аталды.

Б.
Дельбрюк

«Тілді зерттеуге кіріспе. Салыстырмалы тіл білімінің тарихы және методологиясы» (1880), «Тілді зерттеудің негізгі мәселелері» (1901)

К.Бругман

«Тіл білімінің қазіргі күйі» (1885)

К.Бругман
Б.Дельбрюк

«Үндіеуропа тілдері салыстырмалы грамматикасы-ң негіздері» (1886-1900)

- Жас грамматистер методологиясының екі бөлімі

- лингвистикалық психологизм;

- сөйлеу механизмінің 2 жағы бар деді: физиологиялық және психикалық.

- Жас гр-р өз методологиясын: 1) дыбыстық заңдар 2) аналогия (ұқсату) әдістері арқ. дәлелдеді.

- Тарихилық; «Тарихилық» деген «ғылымилық» дегенмен синоним деп дәлелдеді.

Жас

грамматистерді

ң жетістіктері:

- Тілдің дамуындағы Шлейхердің екі кезеңіне үзілді-кесілді қарсы шықты.
- Ата тілді түгелдей емес, оның кейбір элементтерін ғана реконструкциялауға б-ды деді.
- Ата тіл – бірнеше тілдің жиынтығы. Диалектілер-ң пайда б/уы: а) тілдердің бірігуі мен бөлінуі; ә) тілдік тайпалардың тілдік қатынастарының доғарылуы; б) басқа жүйедегі тілдермен араласуының салдары деді.
- Зерттеулерінде: а) туыс тілдердегі дыбыс, түбір, қрсымшаларды салыстырды; ә) тілдік элементтерді тіл заңдылығы б/ша, тарих хронологиясы б/ша сәйкес келуін тексерді.
- Ф.Бопп, А.Шлейхер-ң агглютинациялау теориясына, «флективтілік – тарихи процесс нәтижесі» деген тұжырымдарына қарсы шықты.

жас грамматистердің кемшіліктері:

тілді жасайтын да, дамытатын да жеке адамдар дегенге сүйеніп, лингвистика теориясының негізі – индивидумдар психологиясы, лингвистиканың міндеті – индивидтер-ң тілін зерттеу деді; фактіге сүйену керек дегенді негізге алып, ғылыми абстракция, гипотеза дегенге мән бермеді. Тілдің бастапқы кезеңі жөнінде фактілер болмағандықтан, оны зерттеу тіл білімінің объектісі емес деді; Тілдік заңдылықтарды жеке фактілер арқ. дәлелдейміз деп жалпы мәселелерді, тілдің жүйелі құбылыс екенін естен шығарып алды; лингв-қ талдауда сөйлеу тілі деректеріне ғана сүйеніп, жазба тіл дәстүріне өз дәрежесінде мән бермеді; г) туыс тілдерді салғастыруға көңіл бөлмеді; еңб-нде диахрондық, индуктивтік әдістерді ғана қолданып, синхрондық, дедуктивтік әдістерді қолданбады; е) тілдік өзгерістерді интралингв-қ факторлардан ғана іздеді

Мәскеу лингвистикалық мектебі

XX ғ.
басы
ТІЛ
БІЛІМІ

1909 ж. бастап шығатын “Сөздер мен заттар” журналының атымен сәйкес бағыт пайда болды. Көрнекті өкілі – Австрия лингвисті Г. Шухардт (1842-1927) өзінің “Сөздер мен заттар” еңбегінде: “Сөз затты білдіреді, зат – алғашқы және еш нәрсеге тәуелсіз; ал сөз керісінше, әр сөздің тарихы бар, оны лингвистикалық талдау арқылы ғана емес, заттар тарихы арқылы да зерттеуге болады. Сөздер тарихы – бұл сол сөздерді қолданушы жеке адамдар тарихы”, - деді.

Эстетизм. Қалыптастырушы – Карл Фосслер (1872-1949). Оның “Тіл біліміндегі позитивизм мен идеализм” (1904); “Тіл – творчество және даму” (1906) еңбегінде осы бағыттың қағидалары баяндалған: “Тіл – жеке адамның рухани шығармашылығы, тіл рухқа тәуелді, яғни эстетикалық құбылыс. Тілді жеке адамдар жасайды, ал жеке адамның тілін стилистика зерттейді, сондықтан тіл білімі – бұл стилистика, ал стилистика – эстетиканың бір саласы”, - деді

Неолингвизм (грек. “жаңа лингвистика”) Италияда қалыптасты, өкілдері: М. Бартоли, Дж.Бонфанте, Дж.Бартони т.б. Еңбектері: М.Бартоли, Дж.Бартони “Неолингвистиканың қысқаша очеркі” (1925), Дж.Бонфанте “Неолингвистиканың ұстанған позициясы (жолы)” (1947). Оларды эклектикалық (әр түрлі қарама-қарсы пікірлерді механикалық түрде қосу) неолингвизм д.а. Олар: “Қоғам тілі – абстракция, нақтылы нәрсе – жеке адамның тілі, барлық өзгерістер жеке адамнан басталады” деп, тілдің қоғамдық сипатын елемеді; тіл элементтерінің даму жолын зерттегенде, географиялық факторларды ерекше дәріптеді. М.Бартоли: “Тілдердегі өзгерістер тілдердің араласуына байланысты”. Тілдердің географиялық орнына шешуші мән беретіндіктеріне қарап, оларды ареалды лингвистика деп те атайды.

Индивидуалистік бағытқа қарама-қарсы; “Тіл - қоғамдық-әлеуметтік құбылыс”

XX ғ. Әлеуметтік мектеп

Женева әлеум. мектебі (Ф. де **Соссюр**, Ш.Балли, А. Сеше)

“Жалпы тіл білімінің курсы” еңбегі.

Тіл – қоғамдық құбылыс, коммуникативтік те, экспрес.те қызмет атқарады; тіл – таңбалар жүйесі; тіл және сөйлеу (сөйлеу – тілді қолданудың нәтижесі, сөйлеу индивидуалды сипатқа, ал тіл әлеуметтік сипатқа ие; ішкі лингвистика және сыртқы лингвистика, бұл мәселелер өзара байланысты, бірақ Соссюр айтқандай, тіл білімінің міндеті – тілдің ішкі жүйесін, құрылымын зерттеу ғана емес, оларды сыртқы факторлармен баланыста қарастыру керек; тіл – жүйелі құбылыс, тіл – құрылым, тіл бірліктері өзара синтагматикалық және парадигматикалық қатынаста табылады; тіл білімін синхрондық лингвистика және диахрондық лингвистика деп бөлді

Франция әлеум. мектебі (**А.Мейе**, Ж.Вандриес, Э.Бенвенист)

А.Мейе (1866-1936). Еңбектері: “Үндіеуропа тілдерін салыстыра зерттеуге кіріспе” (1903), “Тарихи тіл білімі және жалпы тіл білімі” (1938). Мейе: “Салыстырмалы-тарихи тіл білімінің міндеті –ататілді іздеу емес, туыстас тілдер арасындағы ұқсастықты дәлелдеу”. Ол лингвистикалық география әдісін қолдануды да ұсынды.

- Ф. де Соссюр 1857-1913
 - Тілді таза тіл білімі аспектісі деп қарастырды
- тіл – таңбалар жүйесі; таңба, таңбаланушы, таңбалаушы; лингвистика-ң бір саласы ретінде семиологияны жасау тур.ой
- Тіл / Сөйлеу; Тіл – сөздердің сөйлеу ережелеріне негізделген жиынтығы; сөйлеу – тілдік жүйені б.б. Әңгімеде н/се мәтінде пайдалану
- фонетика мен фонологияны өзара ажыратты, фонологияның пәні – дыбыстың физиологиясы, ал фонетиканың міндеті – дыбыстың эволюциясы, фонтиеканың орнына фонологияны енгізуді жақтады, сөзді сөзден айыратын айырым-дыбыс фонема
- Жас гр.-ң атомизмін жоққа шығарды, әрбір элементті жүйе бөлшегі
- Синхрония/диахрония; Т-ді зерт-ді синхрониядан бастау к/к, себ.: 1) мектеп оқу-н жазу, шет т. үйрету методикасы үшін маңызды; 2) тіл жүйесі, құрылымын зерт.үшін; тіл тарихын туыс/туыс емес т-мен салыстыру үшін
- ішкі және сыртқы лингв.

Ф.де Соссюр

Кемшіліктері (Ф.М. Березиннің анықтауы б/ша):

1. “Тіл өз ішінде, өзі үшін қарастырылуы керек” қағидасы. Егер бұлай б/са, тіл ойды жарыққа шығару, қарым-қатынас жасау, ойлау құралы болмас еді.
2. “Жүйе – тек қана синхрония” деуі тілдің бірнеше дәуірдің нәтижесі ретіндегі жүйе екендігін жоққа шығарады.
3. Тілдік таңбаны таңбаның басқа түрлерімен қатар қоюы.
 4. Тілді ішкі / сыртқы деп бөлгенде, экстралингвистикалық фактор-ды жете бағаламады.
5. Тіл / сөйлеу арасына абсолютті шек қоюы, оларды жеке-жеке ғылымдар б/уы тиіс деп есептеуі

XX ғ. 20-30 жж. ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ЛИНГВИСТИКА

- **XX ғ. Құрылымдық лингвистика:** “Тіл – ішкі элементтері бір-бірімен тығыз байланыстағы, біртұтас жүйе, құрылым; тіл білімінің негізгі міндеті – тілдің құрылымдық элементтері арасындағы байланысты талдау, өйткені тіл – таңбалар жүйесі, тілдік бірліктердің барлығы (морфема, сөз, сөйлем) жеке-жеке таңба; синхрония мен диахронияға мән берді
- **XIX ғ. 70-90 жж. Жас грамматистер** тілдік элементтерді бір-біріне байланыссыз, жеке-жеке зерттеді

- алғышарттары
 - Тілдің практикалық қызметінің күрделенуі;
 - Нормативтік грамматикаға мән берілмеуі;
 - Тілдің ішкі заңдылықтарының шиеленісуі;
 - Жаратылыстану ғылым-ы құрылым тур.жаңалық-р: кристал, атом, жарық құрылымы т.б.
 - Тілді де нақты ғылым сияқты формалық сипаттау, яғни құрылым эл/рі ара қатынасы, өзара тәуелділігі мен шарттастығы;
 - Жас гр.-ң тек тілдік эл/ң тарихымен әуестенуіне қарсылық
- Құрылымдық тіл білімі
 - Қалыптасу ының алғышарттары мен қайнар көздері
- Қайнар көздері
 - Үндістан-ғы Панин;
 - Франция-ғы Арно, Лансло универсалды грамматикасы;
 - Ф.де Соссюрдің Женева лингв-қ мектебінен алады

Прага ҚМ
(1926)

Көрнекті өкілдері: В. Матезиус, Г. Либсон, Г. Грушецкой, В. Скаличка, Б. Трнка; Б. Гавранек, И. Вахектер.
Қағидалары: Тіл – функционалды жүйе, яғни тілдік элементтердің қызметін I орынға қойды, сондықтан “функционалды лингвистика” д.

а.

Копенгаген
ҚМ н/се
глоссематика
(1931)

Л. Ельмслев, В. Брендель, Х. Ульдалль;
“Тілдің жүйелік қасиеті тек синхрондық зерттеу арқылы ғана ашылады, ал диахронияда ол қасиет бұзылады, сондықтан “тілдің ішкі сырын ашатын – синхрондық зерттеулер”. ТБ міндеті – тілдік бірлік-ді жіктеу, мүшелеу емес, олар-ң арасындағы бір-біріне тәуелділікті, қатынасты анықтау, сонда тілді осы қатынастар/ң жүйесі ретінде сипаттауға болады деп есептеді.

Құрылымдық
ТБ мектеп/і

Л.Блумфильд (1887-1949), Эдуард Сепир (1884-1939), Ф.Боас (1858-1942), З.Харрис. Дескриптивтік әдіс бойынша тілдің белгілі бір дәуірдегі күйі, статикалық қалпы сипатталады, тілдік өзгерітер, даму ескерілмейді.

30-50 ж.
Дескриптивтік
(сипаттамалы
әдіс) мектеп

Лондон ҚМ

Прага мектебі,

В. Матезуис.
Қосқан үлесі:
сөйлемнің актуальды
мүшеленуі теориясы:
сөйлемді функ.-
құрылым/қ тұрғыдан
тема мен ремаға
мүшелеуі

Н. С. Трубецкой “Основы
фонологии” еңбегі.
Үлестері: Фонетика сөйлеу
дыбыс/ы тур., фонология
тіл дыбыс/ы тур. ілім;
дыбыс пен фонеманы
ажырату жүйесін талдады,
фонема – ғылыми
абстракция, айтылу нұсқа-
ында жүзеге асыр.;
фонема-ң оппозиция-қ
қатынаста анықталатын
дифф.белгі-н көрсетті;
Р.О. Якобсон тілдің
коммуникативтік
қызметтерін зерттеді.